

Кампания

**на Институт за български език – БАН
и вестник „Аз-буки“**

Кампанията на Института за български език към Българската академия на науките „Написаното остава. Пиши правилно!“ се провежда в подкрепа на овладяването на съвременния български правопис и насърчаването на правописната грамотност. В рамките на инициативата се организират занимателни езикови игри, включително в интернет, поддържа се страницата „Езикови справки“ във „Фейсбук“ и „Твитър“, както и интернет справочник със същото име, провеждат се срещи и семинари с учители по български език и ученици.

Част от кампанията е също рубриката с материали по актуални езикови въпроси „Написаното остава. Пиши правилно!“ във вестник „Аз-буки“.

Поради големия читателски интерес материалите от рубриката се препечатват в сп. „Педагогика“.

Повече информация за кампанията „Написаното остава. Пиши правилно!“ може да намерите на интернет страницата на Института за български език – БАН.

The Written Word Remains. Write Correct
Написаното остава. Пиши правилно

КОЙ ИЛИ КОГО?

Какво е общото и различното между следните примери:

*Познай **кой** ще дойде на вечеря у нас?*

*Може би ти знаеш **кой** може да я свърши тая работа.*

*Кажки **кой** да помоля да ми помогне?*

*Тя се чудеше **кой** да покани за кавалер на бала.*

*Не знам **кой** да посоча за свой заместник.*

Сигурно ви прави впечатление, че във всички изречения е употребено въпросително местоимение *кой*. Но дали навсякъде употребата му е правилна?

Грешка има в последните три изречения и тя е свързана с неправилната употреба на именителната падежна форма на въпросително местоимение *кой* вместо родително-винителната форма *кого*. Подобни грешки често се допуска от лица, които не са усвоили добре граматичните правила. Как можем да проверим дали грешим? Като приложим своите познания за частите на изречението. Ако местоимението изпълнява ролята на подлог в изречението, то се употребява в именителна форма: **Кой** ли ще се съгласи да изкачи сам стръмния връх? Ако е пряко допълнение, тогава трябва да се употреби формата *кого*: Учителката се чудеше **кого** да изпита днес.

Грешки се срещат и при употребата на съчетание от предлог и въпросително местоимение *кой* : **Абе на кой** (вместо правилното **на кого**) му пука за това? **Аз се чудя на кой** да се обадя. **Иван не знаеше с кой** да се свърже. **Не зная при кой** да отида.

Подобни грешки се допускат и при употребата на неопределителното местоимение *някой* и на отрицателното местоимение *никой*, срв.: **Ще се срещнеш с някой** от другия клас. **Никой** няма да каня за рождения си ден. **Иван не познаваше никой** в квартала. **Реших на никой** да не изпращам картичка.

Проверката и тук може да се направи, като се види каква е ролята на местоимението като част на изречението. Ако изпълнява ролята на подлог, формите ще са съответно *някой* и *никой*, а ако е допълнение, формата е *някого*, *никого*.

За съжаление в речта на радио- и телевизионни водещи нередко срещаме подобни грешки, срв.: **На някой** да му е топло тук? **Кой** да следваме в социалните мрежи?

Доц. д-р Георги Митринов

Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

ЩО ЗА ЗНАЦИ СА ТРИЗНАЦИТЕ?

Всички знаем какво означава думата *близнак*. Какъв обаче е нейният произход? Според *Българския етимологичен речник* думата съдържа праславянския корен *blizn-, който е общ по произход с корена на думите *близо*, *близък*. Първоначалното значение на *близнаци* всъщност е било ‘деца, които в майчината си утроба са били близо едно до друго’.

В последно време все по-често срещаме както в устната, така и в писмената реч образувания като *тризнаци*, *тризначки*, *тризначета*, *четиризнаци*, *четиризначета*, *петзнаци*, *седемзнаци*, *осемзнаци*... Ето само няколко примера:

Все още обаче процентът на смъртност сред тризнаците е 10 пъти по висок. (в. „Живот и здраве“)

От тризначките разбрахме също и че Бил Гейтс е измислил компютъра. (сп. „Тема“)

Майката на четиризнаците се моли бебетата да са добре. (в. „Стандарт“)

Русенка се сдоба с четиризначета. (в. „Монитор“)

Боби Маккони от Айова ражда живи седемзнаци. (в. „Монитор“)

Американката Надя Сълеман се прочу по цял свят с раждането на осемзнаци. (в. „Стандарт“)

На пръв поглед нароилите се „знаци“, „значки“ и „значета“ следват словообразователните модели на добре познатите ни съществителните *близнак*, *близначка*, *близначе*. Но само на пръв поглед. Думата *близнак* е проста – съставена е от корен (*близн-*) и наставка *-ак*. Образуванията от рода на *тризнак* съдържат първа съставна част числително бройно име (*три*, *четири*, *пет* и т.н.) и втора съставна част *-знак*. Очевидно е, че аналогията на новообразуванията „знаци“ с изходната дума *близнак* е направена по принципа на народната етимология, като в структурата на *близнак* погрешно са обособени съставни части *бли-* и *-знак*. Вероятно роля играе и аналогията (също така неправилна) със съществуващи сложни прилагателни от типа *тризначен*, *четиризначен*, *петзначен*, в структурата на които действително присъства корен *знак* (със звукова промяна *к ~ ч*).

Употребата на чудновати творения като *тризнаци* и *тризначки* (вместо *трима близнаци*, *три близначки*) може да бъде знак само за едно – че не познаваме достатъчно добре родния си език.

Проф. д-р Диана Благоева

*Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН*

ЕДИН ТИП СЛОЖНИ НАРЕЧИЯ

В книжовната и говоримата форма на съвременния български език се използват следните сложни наречия с първи елемент неясната от днешна гледна точка дума *току*: *току-виж*, *току-речи*, *току-така*, *току-тъй*, *току-що*.

Те поставят често срещан правописен проблем и може да се открият изписани по различни начини. Правилното им изписване е полуслято, т.е. със съединителна чертица между двете съставки. Този тип изписване е частен случай на общото правило полуслято да се изписват думи от различни части на речта, които са образувани от свързването на два елемента, равноправни помежду си в смислово отношение.

Тези наречия се използват предимно в разговорния стил и с различна честота. Най-рядко се среща *току-речи* в значение *почти*. Ето няколко примера от интернет сайтове:

Бойкотът от наградите и последвалият скандал няма да се разминат току-така. (Т.е. без последствия, без нищо.)

Клипчето вече и в vbox! Току-виж го вкараме в Топ 40 с Ваша помощ. (т.е. представете си.)

Току-що изтрих една снимка, как да я възстановя? (т.е. преди малко, тъкмо, ей сега.)

Първият елемент *току* също е наречие. То има старобългарски произход и по форма напомня за други наречия, които завършват на *у* (от типа на *долу*). Самостоятелно употребено в първото си основно значение, наречието е равносилно на *тъкмо*, *в същия момент*, *точно в този момент*, но в определен контекст може да означава още *изведнъж*, *неочаквано*, например:

Ана Иванович с контузия току преди „Ролан Гарос“. (т.е. тъкмо, точно преди.)

Току някой каже нещо. (т.е. изведнъж.)

Известно е, че при наречията са оцелели редица вкаменели форми за стари падежи. По този начин се запазва историческата връзка с езиковата традиция. И все пак в динамиката на днешния свят старината придобива съвсем модерни употреби, срв. следния блогърски етикет: *Всички снимки с таг току!* (т.е. от последния момент, от горещите новини – съкратено от *току-що*).

Проф. д-р Марияна Цибранска-Костова

Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

СВАТБА

Обредът, с който се бележи образуването на ново семейство, се нарича **сватба**. Думата произлиза от индоевропейския език и е свързана с притежателното местоимение **свой**. Същия произход имат и думите **сват**, **сватя** и **сваха**. Така чрез сватбата два рода се свързват и стават „свои хора“.

От друга страна, има и дума **брак (граждански брак)**, която се свързва със старобългарския глагол **бърати**, което значи ‘взимам’ (в старобългарски **бъракъ** е сватба).

Има още една дума – **женитба**. Фактът, че се казва **женитба**, а не **омъжване**, говори за патриархалното начало в семейните отношения. Да се **ожениш**, означава да си набавиш жена, същото като да се **опаричиш**, т.е. да си набавиш пари.

В по-ново време се добавя и думата **задомявам се**. Използва се както за мъже, така и за жени и значението ѝ е свързано със създаването на нов дом от младите, т.е. с отделянето им.

Когато сватбата отmine, се говори за **съпружество**, произлизащо от идеята, че семейният живот е общ впряг, в който участват равноправно и двамата съпрузи, т.е. бремето на семейния живот се тегли и от двамата.

Доц. д-р Палмира Легурска

Секция за етнолингвистика

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

ЗА НОВАТА ЕКЗОТИЧНА ЛЕКСИКА

Така наречената екзотична лексика включва думи и изрази от чужд произход, които означават реалии, характерни за други общества и култури и нетипични за родната действителност, например *иглу, саронг, пагода, рикша*. Като периферни елементи от речниковия състав екзотизмите се отличават с редица особености: ниска степен на графична и морфологична усвоеност, затруднения при образуването на граматични форми, ограничена съчетаемост.

Употребата на най-новите екзотизми, особено на тези, които произхождат от езици с много различна от българската графична и фонологична система (като китайски, японски и пр.), създава редица проблеми. Затрудненията са свързани най-вече с колебания в изписването и с възможно вариране по род. Заемките от източните езици *обикновено навлизат с посредничеството на някой от западноевропейските езици (днес обикновено – на английския), като нерядко в езика посредник също няма единство в начините на тяхното изписване*.

В писмената практика срещаме многобройни варианти например на думите *фъншуй, тай чи чуан* (съкратено *тай чи*), *су джок, шиациу*, срв.: *фън шуй, фен шуй, фън-шуй, фенг-шуй, фенг шуй, фънг шуй*; *тайчи чуан, тайдзи цюан, тайдзи цюен, тайдзицюан, тай дзи цюан, тай дзи суон; суджок, суджок; шиацио, шиятицу*.

Колебанията в причисляването на някои от новите екзотизми към определен граматичен род личат при съгласуването на техните определения (прилагателни и местоимения), срв. съчетания като *класически фъншуй, добрия фъншуй*, но и *това фъншуй, лошото фъншуй*.

Поради това, че са сравнително нови, само част от разглеждания тип думи (например *фъншуй*) са включени в „Официалния правописен речник“ (2012 г.). За останалите информация може да се намери в речниците на новите думи.

Проф. д-р Диана Благоева

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

ПЕРУН И ВЕЛЕС

Има едно централно божество, свързано с културната история на славяните. Името му е **Перун**. Смятало се е, че то живее нависоко – в планината, на скала, на дърво, било е бог на дъжда, от него произтичали гърмът и мълнията.

Името е свързано с индоевропейската митология. От името **Перун** произлиза името на цветето **перуника**. С името на този бог са свързани имената на град **Перник**, планината **Пирин**. Когато наставала суша, от този бог се измолвал дъжд със специален обред – **пеперуда**, **перперунга** или **пърпоруша**.

Името **Перун** се свързва със славянския глагол **пърати** ‘бия, удрям, поразявам’, в съвременния български – **перна** ‘ударя’. От друга страна, свързано е с готската дума **фергун** ‘скала’ и латинската **куеркус** ‘дъб’. Скалата и дъбът се смятали за обиталище на бога.

Противник на **Перун** е богът **Велес** или **Влас**. Той живеел под земята или във водата. На него е посветено съзвездие **Власците** (Плеяди). Богът се смятал за покровител на добитъка и на него в народния календар били посветени много обреди.

Двамата богове се скарали затова, че Велес откраднал добитъка на Перун. Крадецът се скрил под дърво, камък или във вода, но Гръмовержецът Перун го намерил и победил. Излял се плодотворен дъжд.

Доц. д-р Палмира Легурска

Секция за етнолингвистика

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

АЗ СЪМ ЕДИН ОТ ХОРАТА, КОЙТО...

В предаване, излъчено по една от най-гледаните наши телевизии, чухме следните фрази, изречени от различни събеседници:

*Моята лична позиция е, че съм един от хората, **който** е дал най-много за каузата.*

*Тя е човек, **който** устоява.*

В тези изречения е допусната грешка при относителното местоимение-съюз, с което се въвежда подчинено определително изречение. Това местоимение трябва да бъде съгласувано с думата в състава на главното изречение, към която се отнася подчиненото изречение. А коя е тази дума, може лесно да установим, като зададем въпрос от типа „Кои хора?“, „Какви хора?“, „Какъв човек?“ и пр. В случая с цитираните изречения въпросите ще бъдат: „Един от **кои** хора съм аз?“ и „**Какъв** човек е тя?“. Следователно тук думите, към които се отнасят съответните подчинени определителни изречения, са *хора* и *човек* (а не *един* и *тя*), затова е правилно да се каже:

*Моята лична позиция е, че съм един от хората, **който** са дали най-много за каузата.*

*Тя е човек, **който** устоява.*

Друга често срещана грешка е глаголната форма в подчиненото определително изречение от разглеждания тип да бъде съгласувана с подлога от главното изречение:

***Вие** сте от лидерите, които **знаете** как да мотивирате хората.*

(Вместо правилното *Вие сте от лидерите, които **знаят** как да мотивират хората.*)

Особено дразнещи са случаите, когато в една конструкция присъстват и двата типа грешки:

*Аз съм един от хората, **който** винаги **съм** знаел какво искам.*

(Вместо правилното *Аз съм един от хората, **който** винаги **са** **знаели** какво искат.*)

Подобни грешки са характерни предимно за спонтанната устна реч, но се срещат и в писмени текстове. Освен че показват неумение за правилно построение на синтактичните конструкции, този тип грешки водят и до смислови неясноти. Да вземем за пример следното изречение от публикуван в периодичния печат текст: *Говорим за Солана – един от хората, който оглавяваше в Испания движението срещу влизането на Испания в НАТО.* От така построената фраза не става ясно от кои хора всъщност е въпросната личност и дали тя е била единствен лидер на движението, за което се споменава, или то е било оглавявано по същото време и от други хора.

Проф. д-р Диана Благоева

Секция за българска лексикология
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН